

УДК 355.415.8(477.53-21):94«1914/18»

Віктор Саранча (м. Кременчук)

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В КРЕМЕНЧУЦЬКОМУ ГАРНІЗОНІ

У статті досліджено правове становище та умови перебування військовополонених Першої світової війни на території Кременчуцького гарнізону в другій половині 1916 року. На основі архівних даних визначено кількісний склад полонених, його розподіл за національною, соціальною та конфесійною ознаками. Досліджено динаміку чисельності, побутові умови та використання праці військовополонених.

Ключові слова: Перша світова війна, військовополонені, Кременчуцький гарнізон, військовий магазин.

Майже сто років відділяє нас від початку однієї з найтрагічніших сторінок в історії людства – Першої світової війни. Цей глобальний конфлікт змінив напрям цивілізаційного руху, дав поштовх для розвитку в ньому негативних тенденцій, які призвели до загострення кризи буржуазно-ліберальної ідеології. Подібні процеси найбільш яскраво спостерігаються в методах і засобах, які застосовувалися під час війни при вирішенні проблем гуманітарного характеру, таких як: біженство, примусові депортації, утримання військовополонених тощо. Сумний досвід Першої світової в сфері ігнорування норм міжнародного права та дегуманізації суспільної свідомості став характерною ознакою для всіх наступних війн ХХ століття.

Глобальний характер конфлікту надав військовому полону Першої світової значного масштабу. Так, загальна кількість військовослужбовців європейських країн (без Російської імперії), які перебували в полоні Першої світової, становить 5 328 447 чол.¹, в той же час подібні втрати

Росії в абсолютних цифрах складають 2417 000 військовополонених, або 16,1 % від загальної кількості мобілізованих². Невдалі дії австро-угорської армії призвели до того, що в полоні опинилося 1800000 її вояків (20 % від загальної кількості мобілізованих). Відповідні втрати іншої держави – члена Троїстого союзу – Німеччини складають 1000000 військовополонених, або 7,5 % від загальної кількості мобілізованих³. Протягом війни значний контингент німецьких та австро-угорських військовополонених утримувався в таборах, які були розташовані на території Російської імперії*, де загальна кількість бранців на 1 вересня 1917 р. дорівнювала 1 813 458 чол.⁴

Тривалий час у вітчизняній науці в проблематиці військового полону досліджувалися лише його

* Так, в Київському військовому окрузі на 01.09.1917 знаходилося 406 078 полонених, а в Одеському - 217 566 чол. Існують дані, що загальна кількість військовополонених Першої світової на території Російської імперії становила 2,3 млн. осіб.

окремі аспекти, що не давало можливості створити об'єктивну картину даного явища. З огляду на загальний розвиток історичного процесу можна виділити наступні етапи у вітчизняній історіографії військового полону Першої світової війни:

- дореволюційний період (1914 – 1917 рр.);
- радянський період (1917 – 1991 рр.);
- сучасний період (з 1991 р.).

Перші публікації з даної проблематики з'явилися у вітчизняній історіографії ще під час самої війни і мали агітаційний, політично заангажований характер. Вони несли інформацію про важкі умови, в яких перебувають російські вояки в німецькому та австрійському полоні⁵. Повідомлення про становище іноземних полонених на території Росії мали уривчастий характер та використовувалися виключно для порівняння з «набагато гіршим положенням російських військовополонених».

У перше десятиліття радянської влади видаються праці, в яких розглядається внесок військовополонених-інтернаціоналістів в боротьбу за перемогу влади Рад та можливості використання їх в майбутній світовій революції⁶. У період 1930 – 1940 рр. змін в науковому дискурсі не відбувається: в світ виходять праці, в яких історія військового полону пов'язана з інтернаціоналістським та революційним рухами⁷. З середини 1950-х і до кінця 1980-х рр. в радянській історіографії військовий полон розглядається в традиційному дискурсі, але з'являються праці, в яких розкривається допоміжна роль військовополонених в народному господарстві Російської імперії⁸.

Зняття ідеологічного пресингу з науки та відкриття засекречених архівних справ на початку 1990-х рр. дали можливість історикам пострадянських країн досліджувати нові аспекти військового полону, використовуючи при цьому достатньо популярний на Заході з 1960-х рр. історико-антропологічний метод. Але слід відмітити, що в даному напрямку з кінця 1990-х рр. і до теперішнього часу плідно працюють лише російські вчені. Ними захищено низку дисертацій, в яких досліджуються регіональні аспекти та система управління військовим полонем⁹, студіюються психологічні та соціокультурні проблеми даного явища¹⁰. Відсутність широкої джерельної бази та некритичне ставлення до наративних матеріалів часто призводять до домінування в працях сучасних істориків елементів описовості, окрім того, суперечливими виглядають їх глобальні висновки в дослідженнях, які базуються лише на регіональному матеріалі.

На сучасному етапі розвитку історичної науки вітчизняні вчені досліджують військовий полон Першої світової війни в розрізі перебування вояків-українців в таборах Німеччини та Австро-Угорщини. Особлива увага в таких дослідженнях приділяється ідеологічній роботі, яку проводили з бранцями з Наддніпрянщини діячі Союзу визволення України¹¹. Серед іноземних досліджень з даної проблематики слід відзначити публікацію німецького вченого Р.Нахтігала в «Українському історичному журналі», яку присвячено історії Дарницького табору військовополонених¹².

Майже повна відсутність праць з проблематики військового полону Першої світової на території України та виняткове значення даного збройного конфлікту для історії людства зумовлюють актуальність обраної теми дослідження. Наукова новизна роботи полягає в спробі дослідження та узагальнення на основі друкованих видань та архівних матеріалів різних аспектів становища військовополонених в місті Кременчуці Полтавської губернії. Практичне значення роботи полягає в можливості використання її матеріалів в краєзнавчій роботі та в написанні узагальнюючих робіт з історії військового полону в Україні періоду Першої світової війни. Розглянута автором джерельна база визначає хронологічні (червень – грудень 1916 р.) та територіальні (Кременчуцький гарнізон) рамки дослідження. Об'єктом дослідження є контингент військовополонених австрійської армії, який підпорядковувався керівництву кременчуцьких військових магазинів. Предмет дослідження – становище військовополонених в Кременчуцькому гарнізоні, взяте в сукупності, починаючи від статусу і до визначення їх місця в житті міста.

Мета дослідження полягає у визначенні складу та становища військовополонених Першої світової війни, які знаходилися на території Кременчука в другій половині 1916 року. Відповідно до поставленої мети в роботі передбачається вирішення наступних дослідницьких завдань:

- визначення складу Кременчуцького гарнізону напередодні та під час війни;
- дослідження міжнародних та російських нормативно-правових актів, які визначали статус військовополонених під час Першої світової, та їх дотримання під час війни;
- визначення кількісного складу полонених, його розподіл за національною, соціальною та конфесійною ознаками, динаміку чисельності та чинники, що впливали на зміни в чисельності даного контингенту;

- аналіз побутових умов та використання праці військовополонених;

За кількістю дислокованих військових підрозділів на початок Першої світової війни Кременчуцький гарнізон посідав перше місце в Полтавській губернії. Територіально в довоєнний період гарнізон входив до Київського військового округу (КВО), але частина військових підрозділів, розташованих на його території, підпорядковувалася командуванню Одеського військового округу (ОдВО)*. Склад кременчуцького гарнізону на 1914 рік мав наступний вигляд:

- 2-га бригада 9-ї піхотної дивізії в складі 35 Брянського та 36 Орловського піхотних полків;
- Кременчуцька місцева артилерійська команда;
- Кременчуцький артилерійський склад ОдВО;
- Кременчуцький інтендантський речовий склад ОдВО;
- Кременчуцький військовий млин ОдВО;
- Одесько-Кременчуцький продовольчий магазин ОдВО;
- Кременчуцька конвойна команда¹³.

Відповідно до Височайшого указу від 20.07.1914р. «Проголошення в деяких місцевостях Імперії військового стану» даний особливий правовий режим з підпорядкуванням всього цивільного управління керівництву військових округів запроваджувався в Золотоніському, Переяславському та Кременчуцькому повітах Полтавської губернії. Наприкінці липня – початку серпня 1914 р. відбуваються зміни в складі Кременчуцького гарнізону: на театр військових дій відбуваються 35 Брянський та 36 Орловський піхотні полки, а в місті залишаються сформовані з кадрового резерву даних полків та новобранців 26 та 27 піхотні запасні батальйони. Протягом Першої світової де-факто Кременчуцький гарнізон був тилловим, але де-юре його територія була прирівняна до зони бойових дій. Дослідження складу гарнізону під час війни ускладнюється чисельними передислокаціями військ. Так на початок 1916 року він мав наступний вигляд (без польових запасних військових шпиталів та резервних польових гуртів худоби):

- 26 запасний піхотний батальйон;
- 118, 119, 120 та 121 команди одужуючих;
- 497 піша Воронезька дружина;
- Кременчуцькі караульна та робоча команди;

* З початком війни КВО та ОдВО отримують назви Київській військовий округ на театрі військових дій та Одеський військовий округ на театрі військових дій відповідно.

- Команда команданта 3-го тилового етапу Південно-Західного фронту;

- Кременчуцька місцева артилерійська команда;
- Кременчуцький інтендантський речовий склад;
- Кременчуцький артилерійський склад;
- Кременчуцький військовий млин;
- Кременчуцький базисний продовольчий магазин (колишній Одесько-Кременчуцький) та запасні продовольчі магазини № 1 та № 2¹⁴.

Джерельна база дослідження не дає можливості встановити точної дати надходження до Кременчука перших партій військовополонених, їх підпорядкування та розміщення на території гарнізону. Велика ймовірність того, що це відбулося в березні-травні 1915 року, коли протягом шести тижнів з Печерської фортеці Києва в тиллові гарнізони Російської імперії було відправлено 118 000 австрійських військовослужбовців, які капітулювали в Перемишлі (22.03.1915) та були захоплені в полон в Карпатах¹⁵.

Спочатку Київ, а з 14.07.1915 Дарницький табір військовополонених (Дарниця – район сучасного Києва – В.С.) відігравали важливу роль в системі військового полону в Російській імперії. Саме в Дарниці відбувався розподіл бранців за національною ознакою, який вирішував їх подальшу долі. Етнічних німців, австрійців та угорців висилали до Сибіру та на Далекий Схід, військовополонених-слов'ян розміщували на території українських та центральних великоросійських губерній. Визнаючи важливість цієї справи, при Штабі Київського військового округу було створено Особливий комітет з охорони та розподілу полонених слов'ян.

У кінці 1915 - першій половині 1916 року надходження нових військовополонених з Південно-Західного фронту до Дарницького табору майже припинилося, але з початком літнього наступу (Брусилівський прорив) ситуація змінилася корінним чином. Тільки наприкінці червня в таборі було зафіксовано понад 25 тисяч військовополонених, в середині липня – 20 тисяч, щодня до Дарниці прибувало по 8 ешелонів з бранцями, а до внутрішніх районів Росії вирушало 5 евакуаційних поїздів¹⁶.

Основним нормативним актом Російської імперії, який визначав статус військовополонених, було Положення «Про військовополонених», розроблене Військовим міністерством та затверджене 7 жовтня 1914 р. Миколою II. В основу Положення було закладено принципи Гаазької конвенції 1907 року «Про закони та звичаї сухопутної війни». Згідно з даною конвенцією став-

лення до військовополонених як до «законних захисників своєї вітчизни» мало бути гуманним, а їх основні майнові та особисті права не повинні були порушуватися. У першу чергу це стосувалося права власності на особисті речі, на працю, яка мала оплачуватися, з вирахуванням частини на утримання, заборону використання праці полонених для військових потреб, свободу для виконання релігійних обрядів тощо¹⁷. Слід зауважити, що Гаазька конвенція та інші норми міжнародного права порушувалися під час війни як Росією, так і іншими державами.

Основні порушення стосувалися використання праці військовополонених та її оплати. Так, рескрипт імператора Миколи II від 20 серпня 1914 р. встановлював «бажаність примусового направлення військовополонених на казенні й суспільні роботи, причому без якого-небудь особливої за виконання таких робіт винагороди з наданням їм лише встановленого казенного пайка». Слід додати, що доповнення до Положення «Про військовополонених» від 8.03.1915 р. все-таки надавало право видавати військовополоненим грошову винагороду за працю.

Сучасний дослідник історико-правових аспектів становища військовополонених Першої світової війни в Сибіру О.Ф. Гордєєв наголошує на тому, що «місцева влада не особливо озиралася на Положення («Про військовополонених – В.С.) і діяла, керуючись власними положеннями»¹⁸. На підтвердження своєї думки О.Ф. Гордєєв наводить накази по Красноярському гарнізону, які свідчать про жорсткий контроль за військовополоненими, обмеження їх пересування. Дані обмеження перешкождали, в тому числі, і виконанню церковних ритуалів.

Джерельна база, яку було використано в даному дослідженні, дає можливість говорити про відсутність вищенаведених порушень Гаазької конвенції в діях військового керівництва Кременчуцького гарнізону. Можлива причина цього криється у відмінностях в національному складі військовополонених та ставленні до них гарнізонного керівництва: в Сибіру більшість контингенту складали німці, австрійці та угорці, а в Кременчуці, бранцями були виключно слов'яни. Особливості використання праці військовополонених в Кременчуцькому гарнізоні, які можна кваліфікувати як порушення міжнародних правових актів, буде розглянуто нижче.

У першій половині червня 1916 року з Дарницького табору в розпорядження військово-

го керівництва Кременчуцького запасного продовольчого магазину № 2 (далі – КЗПМ № 2) прибула партія військовополонених в кількості 150 осіб, а вже 17.06.1916 р. із залізничної станції «Кременчук» до Дарниці було направлено новий конвой з нарядом на 200 осіб¹⁹. Облікові документи КЗПМ № 2 містять інформацію про те, що на 01.07.1916 р. в розпорядженні начальника даного магазину перебувало 612 військовополонених австро-угорської армії²⁰. Переважна більшість полонених (510 осіб) працювала в двох військових магазинах гарнізону, решта – на казенних та громадських роботах в Кременчуці. Третього липня 1916 р. КЗПМ № 2 передає весь контингент військовополонених в кількості 610 осіб у розпорядження Кременчуцького базисного продовольчого магазину (далі – КБПМ)²¹.

Зважаючи на великий обсяг робіт та нестачу робочих рук, в середині липня 1916 р. керівництво КБПМ звертається до Штабу Київського військового округу з проханням надіслати нову партію полонених, в кількості 200 осіб²². Прохання залишилося поза увагою окружного керівництва: в липні - грудні 1916 великі партії військовополонених до магазину надходити не будуть^{*23}. Незначне поповнення контингенту та переведення військовополонених з Кременчука до інших військових підрозділів вплинуло на зменшення динаміки їх чисельності протягом липня – червня 1916 року (Діаграма 1²⁴).

В липні 1916 року відбулися наступні переміщення військовополонених з Кременчуцького гарнізону:

- 04.07.1916 р. до Лохвицького військового магазину відправлено групу в кількості 100 осіб;

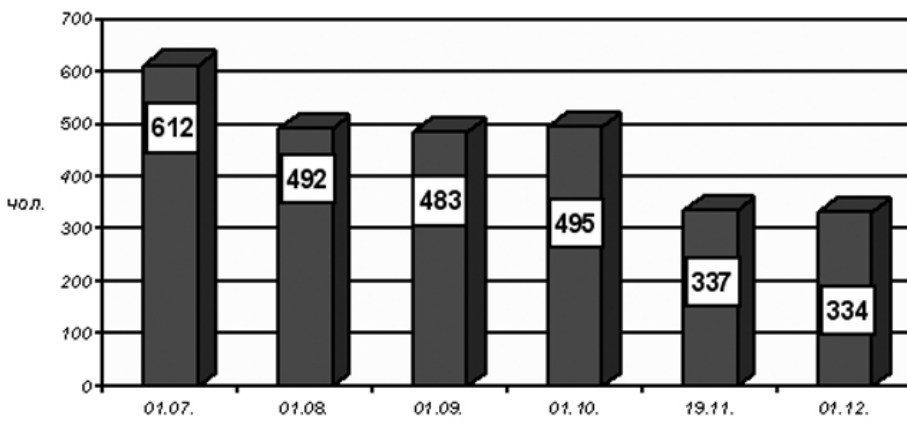
- 07.07.1916 р. в розпорядження Полтавського губерньського земства відправлено 55 військовополонених;

- 19.07.1916 р. до Вапнярського військового магазину відправлено 50 осіб²⁵.

Дані про повернення даного контингенту до Кременчука відсутні.

Наступне суттєве зменшення чисельності військовополонених в Кременчуцькому гарнізоні припадає на листопад 1916 року. Згідно до розпорядження Начальника Штабного Управління КВО від 20.10.1916 р. з Кременчуцького базисного запасного магазину до Дарницького ізоляційного перепускного пункту мали бути відряджені 75

* Так, в липні 1916 року до Кременчука прибуло лише 18 військовополонених, а в серпні того ж року – 20.

Діаграма 1. Динаміка чисельності контингенту військовополонених у Кременчуцькому гарнізоні (липень - грудень 1916 р.)

Супровідна документація на військовополонених, листування керівництва Кременчуцького базисного запасного магазину зі Штабом КВО та внутрішні документи гарнізону да-

ють уявлення про національний, соціальний та конфесійний склад даного контингенту. Усі військовополонені, які знаходилися на території Кременчуцького гарнізону та були закріплені за КБПМ, були слов'янами та належали до рядового складу австро-угорської армії. Окрім сербів, чехів та словаків, про яких згадувалося вище, серед військовополонених були хорвати, поляки, словенці, румуни та українці (русини). За соціальним походженням переважна більшість бранців була селянами і ремісниками з достатньо низьким рівнем фахової підготовки.

Військовополонених, які мають такі цивільні спеціальності: столяри (10 осіб), слюсарі (4 особи), ковалі (8 осіб), теслярі (8 осіб), пічники (8 осіб), каменярі (18 осіб), тарники (4 особи), машиністи (14 осіб), казаняри (1 особа)²⁶. На заміну відрядженим особам Дарницький пункт мав надіслати до Кременчука відповідну кількість військовополонених, які не мають фахової підготовки. Виконання даного розпорядження викликало певні труднощі, пов'язані з відсутністю серед військовополонених Кременчуцького гарнізону необхідної кількості фахівців, тому до Дарниці 10.11.1916 р. було відряджено лише 71 особу* замість 75 замовлених²⁷.

У листопаді 1915 року в Одесі розпочалося формування 1-ї Сербської добровольчої дивізії, яке закінчилося навесні 1916 року. Протягом 1916 року відбувалося формування 2-ї подібної дивізії, об'єднаної в жовтні цього ж року з 1-ю дивізією в Сербський добровільний корпус. У листопаді 1916 року на формування 2-ї дивізії до штабу даного корпусу в Одесі було відряджено з Кременчука 89 військовополонених сербської національності²⁸. У цей же час в Дарниці відбувалося формування Чехословацької добровольчої бригади, до складу якої також відправлялися полонені з Кременчуцького гарнізону²⁹.

Втечі військовополонених в Кременчуцькому гарнізоні не набули масового характеру і не мали суттєвого впливу на зміни в їх чисельності**. Окрім того, в звітах та облікових відомостях КБПМ не зустрічається повідомлень про випадки смерті серед військовополонених.

Втечі військовополонених в Кременчуцькому гарнізоні не набули масового характеру і не мали суттєвого впливу на зміни в їх чисельності**. Окрім того, в звітах та облікових відомостях КБПМ не зустрічається повідомлень про випадки смерті серед військовополонених.

За конфесійною приналежністю значна кількість військовополонених належала до римсько-католицької Церкви (чехи, словаки, хорвати, словенці, поляки, частина українців) і тільки серби та румуни до православної. На початку вересня 1916 р. до доглядача КБПМ надвірного радника П.К.Попова листом звернувся капелан Кременчуцького Римсько-католицького костелу Святого Йосифа. Капелан просив направити в його розпорядження бранця - католика для допомоги у відправленні треб для військовополонених. Це прохання було задоволене – помічником капелана став українець А.Мельник – Мельницький³⁰.

Казармене приміщення для військовополонених було розташоване на Сінній площі (будинок Гебгольда) неподалік від залізничного вокзалу та приміщень КБПМ³¹. Після пожежі, що сталася в даному приміщенні в серпні 1916 р., було проведено акт перевірки побутових умов військовополонених, стану опалення та освітлення, які було визнано задовільними³². Задовільними визнавалися також харчування та медичне обслуговування військовополонених, яке здійснювалося в Кременчуцькому гарнізонному шпиталі. У червні 1916 р. зусиллями Всеросійського Земського Союзу в Кременчуці відкривається лазня для військовослужбовців гарнізону та членів їх родин³³.

* З них 63 фахівця з високою кваліфікацією і 8 з низькою.

** Під час передачі військовополонених від КЗМП № 2 до КБПМ в липні 1916 повідомляється лише про одного втікача. Інформація про те, що подібні випадки частішають зустрічається в документації КБЗП за серпень, а повідомлення про втечу 1-2 військовополонених можна зустріти серед документів майже щомісяця (серпень-листопад 1916)

На початку вересня 1916 року доглядач магазину звернувся до завідувача лазнею з проханням дозволити купати в його закладі «військовополонених нижніх чинів в кількості 505 чоловік»³⁴.

Гроші на утримання військовополонених асигнувалися з Кременчуцького повітового казначейства. Так, 20.07.1916 р. було запитано 2000 крб. на утримання 510 чоловік, а 12.08.1916 р. аванс 1000 крб. для видачі полоненим заробітної плати³⁵. Але подібне матеріальне забезпечення не задовольняло потреб військовополонених, і вони вимушені були знаходити засоби для покращення ситуації. Одним з таких засобів були самовільні відлучки в найближчі села, де в цей час була достатньо відчутна нестача робочих рук. Військовополонені наймалися в жінок, що залишилися без чоловіків, на сільськогосподарські та інші роботи, за що отримували гроші та цивільний одяг. З огляду на подібні випадки, військове керівництво магазину складало рапорти, в яких вказувалося на необхідність задоволення потреб військовополонених в грошах та одязі³⁶.

З настанням холодної пори року достатньо гостро постало питання щодо стану взуття військовополонених. В акті огляду, підписаному членами спеціально створеної гарнізонної комісії, задовільний стан «австрійських військових черевиків» відзначено лише в 247 осіб з 506 оглянутих. В 172 військовополонених «австрійські черевики мають бути відремонтовані», а ще 85 осіб були взуті в ликові личаки, які «потребують заміни»³⁷. Не краща ситуація була ще з одним елементом військового одягу – онучами. За нормами військовополоненим видавалася лише одна пара онуч, якої на тривалий термін не вистачало. Саме тому військовополонені вимушені були здійснювати крадіжки мішків в приміщенні магазину та різати їх на онучі. Для запобігання таких випадків керівництво магазину виділило для використання військовополоненими 1000 мішків, які були визнані непридатними для використання та призначалися на продаж³⁸.

Серед правопорушень, які здійснювали військовополонені, окрім вищезгаданих самовільних відлучок, крадіжок мішків (як на онучі, так і на продаж) слід виділити також крадіжки м'ясних консервів в магазині під час роботи. Саме за таке правопорушення (крадіжку 2-х банок м'ясних консервів 22.11.1916 р.) військовополоненого Петра Процика було віддано під військово-польовий суд, який діяв при 757 пішій дружині*. Керівництво

КБПМ намагалося відправляти подібних правопорушників до Дарницького табору, зазначаючи в супровідних документах ступінь їх провини (крадіжка м'ясних консервів під час роботи в магазині, «буйна вдача», самовільна відлучка тощо)³⁹.

Праця військовополонених в межах гарнізону використовувалася як керівництвом військових магазинів⁴⁰, так і іншими організаціями та установами*. 3 01.07.1916 р. у дворі будинку Фіалкова (на розі Петровської та Олексіївської вулиць**) діяла хлібопекарня, в якій працювали військовополонені. Там же знаходилася комора, розрахована на 3 роти військового складу***, в якій можна було зберігати виготовлену продукцію та інший провіант⁴¹. На початку вересня до керівництва магазину надійшла інформація про смерть внаслідок захворювання на тиф одного з мешканців будинку Фіалкова, з огляду на це постало питання про можливе перенесення хлібопекарні в інше місце. Виходячи з того, що вищезгаданий смертельний випадок стався в Богоугодному закладі, а не в будинку Фіалкова Кременчуцький міський лікар дав висновок, в якому дозволяється випікання хліба на старому місці⁴².

2 липня 1916 р. на ім'я доглядача КЗМП № 2 надходить лист з проханням надсилати щоденно 20 військовополонених в розпорядження завідувача Кременчуцьких складів по заготівлі Уповноваженим Південно-Західного району****. У листопаді місяці потреба в робітниках на складах зростає: нова заявка, яка надходить до КБПМ, містить прохання надсилати мінімум 40 військовополонених щодня⁴³.

Протягом періоду, що розглядається в дослідженні, 8 військовополонених знаходилося в розпорядженні Кременчуцького трамвайного товариства та займалися обслуговуванням паровозів при транспортуванні бойових припасів. Під час набору добровольців до Сербської дивізії командування ОдВО дозволило залишитися в розпорядженні Кременчуцького трамвайного товариства двом військовополоненим – машиністам Узелацу та Петровичу⁴⁴. Окрім того, військовополонені використовувалися на роботах в Піщаній горі (район Кременчука – В.С.), де в цей час були розташовані

* В ремонтних майстернях 2-х продовольчих магазинів у липні – грудні 1916 працювало в середньому 250-300 військовополонених.

** Сучасні вулиці Жовтнева та Шевченка.

*** За штатним розрахунком чинів від 06.05.1910 (за військовим складом) в роті мало бути 4 (5) офіцерів та 240 нижніх чинів.

**** Склади були розташовані на території Південно-Російського Акціонерного Товариства (колиш. Німець та сини) по вул. Веселій (тепер 1905 року).

* Військово-польовий суд в Кременчуцькому гарнізоні було утворено на початку листопада внаслідок заворушень на місцевому розподільчому пункті.

нова дільниця артилерійських складів та евакуйований з Варшави завод «Лільпоп, Рау і Левенштейн», який виконував військові замовлення⁴⁵.

У листопаді 1916 року до керівництва КБПМ з проханням про виділення 15 військовополонених звертається Кременчуцький військово-промисловий комітет. Даний контингент був потрібен для пофарбування візків, які були виготовлені комітетом на замовлення Етапно-транспортного відділу Окремої Армії Південно-Західного фронту для потреб державної оборони⁴⁶.

Вищенаведені факти дають можливість кваліфікувати працю військовополонених в Кременчуцькому гарнізоні як таку, що «має відношення до військових дій» та яку було заборонено Гаазькою конвенцією (ст.6)⁴⁷ і «Положенням про військовополонених» (ст.12)⁴⁸.

У макроісторичному вимірі на період червень-грудень 1916 року припадають остання в дореволюційному періоді війни спроба керівництвом країни змінити ситуацію на фронті, загострення внутрішньополітичної та економічної кризи. Поразки російської армії в весняно-літніх кампаніях 1915 рр., затяжний характер війни, поява в місті біженців і дезертирів, зростання кількості лазаретів та нових військових підрозділів сформули в провінційному соціумі «нову свідомість військового часу». На пізню осінь - зиму 1916 - 1917 рр. припадає криза цієї «нової свідомості».

Військовополонені достатньо органічно вписалися в повсякденне життя Кременчука, нарівні з хворими та пораненими вояками, біженцями вони стали його «новими мешканцями». Їх праця використовувалася військовими і громадськими установами та приватними особами, випадки кримінальних злочинів, спрямованих проти цивільного населення, нами виявлено не було. До цього слід додати надану їм керівництвом гарнізону можливість без перепон справляти свої релігійні потреби, вести листування зі своїми родичами та достатньо вільно пересуватися територією міста^{49(*1)}. Для вирішення проблем, які виникали в повсякденному житті, військовополонені могли звертатися до Особливого комітету з охорони та розподілу полонених слов'ян при Штабі КВО^{50(*2)}. Підтвердженням загальної доброзичливості атмосфери, в якій перебували

військовополонені в Кременчуці може слугувати бажання галичина А.Мельника-Мельницького перейти до російського підданства^{*51}.

Таким чином, нами було досліджено становище військовополонених - слов'ян, колишніх вояків австро-угорської армії, які прибували з Дарницького ізоляційно-перепускного пункту до Кременчуцького гарнізону в червні - грудні 1916 року. Підпорядкувався даний контингент Кременчуцькому запасному продовольчому магазину № 2, а з 03.07.1916 р. – Кременчуцькому базисному продовольчому магазину. Правовий статус військовополонених визначався «Положенням про військовополонених» та іншими міжнародними та російськими нормативно - правовими актами, які порушувалися в питаннях використання їх праці на військові потреби та матеріального забезпечення.

Основними чинниками, що вплинули на зменшення чисельності контингенту протягом липня - грудня 1916 р., стали незначне поповнення з Дарницького табору та відрядження військовополонених до інших військових підрозділів.

За соціальним походженням більшість військовополонених була селянами та ремісниками, за конфесійною приналежністю – католиками. Умови праці військовополонених були задовільними, а побутові умови та матеріальне забезпечення знаходилися на достатньо низькому рівні, що викликало занепокоєння військового керівництва. Загальна атмосфера, в якій перебували військовослужбовці в Кременчуці, була доброзичливою, вони не зазнавали релігійних утисків, їх пересування гарнізоном не було жорстко регламентовано.

Як зазначалося вище, джерельна база даного дослідження на дає можливості дослідити становище військовополонених в Кременчуцькому гарнізоні в 1915, а також в першій половині 1916 року та на початку 1917 року. Поза увагою залишився контингент військовополонених, який було розташовано в інших гарнізонах Полтавської губернії, його становище та використання в якості робочої сили. Недостатньо висвітлені повсякденне життя військовополонених, їх стосунки з військовослужбовцями гарнізону та цивільним населенням Кременчука. Дослідження даних аспектів передбачає використання матеріалів центральних російських і українських архівів, місцевих періодичних видань та джерел наративного походження. Розширення джерельної бази дасть можливість створити більш ґрунтовну картину такого багатогранного явища, яким є військовий полон Першої світової війни.

*1 Про занадто вільне пересування територію гарнізону військовополоненого - помічника капелана було повідомлено в костел Святого Йосифа.

*2 Так, військовополонені, які працювали на Піщаній горі скаржилися на хорвата Каленича, який затримував або не видавав їм листи в канцелярії наглядача Кременчуцького військового магазину.

* За російським законодавством такі клопотання мали розглядатися по закінченню війни.

Джерела та література

1. Мировая война в цифрах. – М - Л.: Военгиз, 1934. – С.22.
2. Головин Н.Н. Россия в Первой мировой войне / Николай Головин. – М.: Вече, 2006. – С.171.
3. Мировая война в цифрах. – М - Л.: Военгиз, 1934. – С.22.
4. Россия в мировой войне 1914-1918 (в цифрах). – М.: Центральное статистическое управление, 1925. – С.41.
5. Див., напр.: Навоев П. Е. Как живет наш пленный в Германии и Австро-Венгрии. – Петроград Воен. типография императрицы Екатерины Великой, 1915. – 48 с.- ил. 23.
6. Див., напр.: Шипек А. Военнопленные и их использование в мировой и гражданской войне // Война и революция. – 1928. – № 2. – С. 64 -72; Хабас Р. К истории борьбы с чехословацким мятежом // Пролетарская революция. – 1928. – № 5. С. 56-65.
7. Див., напр.: Шнейдер И. Революционное движение среди военнопленных в России в 1915-1919 гг.//Борьба классов. – 1935. – № 3.
8. Див., напр.: Сидоров А.Л. Экономическое положение России в годы первой мировой войны / Аркадий Сидоров. – М., 1973. – 656 с.; Китанина Т.М. Война, хлеб и революция: продовольственный вопрос в России 1914 – октябрь 1917. / Таисия Китанина. – Л.: Наука, 1985. – 382 с.
9. Див., напр.: Васильева С.Н. Военнопленные Германии, Австро-Венгрии и России в годы первой мировой войны: Автореф. дисс. канд. ист. наук. М., 1997; Исаев А.П. Российские органы управления и военнопленные противника: вопросы взаимоотношений (1917-1922 гг.): Автореф. дисс. канд. ист. наук. СПб., 1998; Безруков Д.А. Система управления военнопленными и использование их труда в Новгородской губернии в 1914-1918 гг.: Автореф. дисс. канд. ист. наук. Великий Новгород, 2001.
10. Див., напр.: Сенявская Е.С. Образ врага в сознании участников первой мировой войны // Вопросы истории. –1997. – № 3. С. 140-145; Миронов В.В. Социокультурный облик фронтовика-австронемца в годы первой мировой войны: Автореф. дисс. канд. ист. наук. Тамбов, 2001; Абдрашитов Э.Я. Источники личного происхождения по истории российских военнопленных первой мировой войны: Автореф. дисс. канд. ист. наук. Казань, 2003.
11. Військовополонені українці в таборах Австро-Угорщини і Німеччини в період Першої світової війни: вишкіл та організація побуту: Автореф. дис. канд. іст. наук: 22.02.22 / Й.Й. Сасевич; Нац. ун-т «Львівська Політехніка». - Львів, 2007. – 19 с.
12. Дарницький табір військовополонених під час Першої світової війни / Р. Нахтігаль. - // Український історичний журнал : наук. журн. – 2010. – № 2. – С. 103-116.
13. Памятная книжка Полтавской губернии на 1914 год, издание Полтавского Губернского Статистического Комитета. – Полтава, 1914. – С.222-225
14. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф.990, оп.1, спр.2., арк. 30-30 об.
15. Дарницький табір військовополонених під час Першої світової війни / Р. Нахтігаль. – // Український історичний журнал : наук. журн. – 2010. –№ 2. – С.105.
16. Там само. – С.108.
17. Вторая Конференция Мира 1907. Министерство Иностранных Дел. С.-Пб: Типография В.Ф. Киршбаума, – 1908. – 272 с.
18. Гордеев О.Ф. Военнопленные Первой мировой войны в Сибири (август 1914 февраль 1917 гг.): Историко -правовые аспекты проблемы / О.Ф. Гордеев // Актуальные проблемы теории и истории государства и права: сб. науч. ст. Красноярск: КГУ, 2002.
19. ДАПО, ф.990, оп.1, спр.3., арк. 3-4
20. Там само, арк. 63 зв.
21. Там само, арк. 77.
22. Там само, арк. 21.
23. Там само, арк. 63 зв., 124
24. Там само, арк. 63 зв.,112, 124, 156, 211, 334.
25. Там само, арк. 11, 13, 22.
26. Там само, арк. 16, арк. 197, 520.
27. Там само, арк. 197.
28. Там само, арк. 235.
29. Там само, арк. 289.
30. Там само, арк. 127.
31. ДАПО, ф.990, оп.1, спр.4, арк.15.
32. ДАПО, ф.990, оп.1, спр.3, арк.106.
33. ДАПО, ф.990, оп.1, спр.2, арк.90.
34. ДАПО, ф.990, оп.1, спр.3, арк.128.
35. Там само, арк. 20, 56.
36. Там само, арк. 78.
37. Там само, арк. 186.
38. Там само, арк.174, 520.
39. Там само, арк. 286-288.

40. Там само, арк. 300 - 451.
41. Там само, арк. 105, 110.
42. Там само, арк. 105, 116-116 зв.
43. Там само, арк. 6, 201.
44. Там само, арк. 18 зв., 250.
45. Там само, арк.119.
46. Там само, арк. 212.
47. Вторая Конференция Мира 1907. Министерство Иностранных Дел.- С.-Пб: Типография В.Ф.Киршбаума, – 1908. – С.123.
48. Авербах Е.И. Законодательные акты, вызванные войною 1914-1915 гг. Том 1 / Авербах Евсей. – Петроград, Труд, 1916. – С.339.
49. ДАПО, ф.990, оп.1, спр.3, арк.248.
50. Там само, арк. 119.
51. Там само, арк. 114-115.

Виктор Саранча

Военнопленные Первой мировой войны в Кременчугском гарнизоне

В статье исследовано правовое положение и условия пребывания военнопленных Первой мировой войны на территории Кременчугского гарнизона во второй половине 1916 года. На основе архивных данных определен количественный состав пленных, его распределение по национальной, социальной и конфессиональной принадлежности. Исследована динамика численности, бытовые условия и использования труда военнопленных.

Ключевые слова: Первая мировая война, военнопленные, Кременчугский гарнизон, военный магазин.

Viktor Sarancha

War prisoners of the World War I in the Kremenchug garrison

In article the legal status and conditions of stay of prisoners of war of the First World War in territory of the Kremenchug garrison in second half of 1916 is investigated. On the basis of contemporary records the quantitative structure captured, its distribution on a national, social and confessional accessory is defined. Dynamics of number, conditions of life and uses of work of prisoners of war is investigated.

Key words: the First World War, prisoners of war, the Kremenchug garrison, military shop.